

Journal of Iranian Studies
Faculty of Literature and Humanities
Shahid Bahonar University of Kerman
Year 19, No. 37, Summer 2020

**Some of the customs of Iranian community
on William Franklin's travelogue***

Dr.Asieh Zabihnia Emran¹
Najmeh Kariminejad²

1. Introduction

The interesting memoirs or notes in any language are related to the reports written by people who travel in all over the world. Often, these notes contain content that cannot be found elsewhere (Rahimian, 1994). European's travelogue about Iran has been taken into consideration since Safavieh, Zandyah, and Qajar periods, during which numerous travelers have traveled to Iran from different European countries for various purposes, each with reports, travel letters, and notes on the situation of Iran which are considered as an important and useful sources.

The travelogue is both a biography of the traveler, and a history of population, which is considered as the most important source of the recognition of the countries, historical and geographical situation of the inhabitants, and narrative limited by the time, place, condition, and

*Date received: 06/03/2019

Email:

Date accepted: 17/06/2019

asieh.zabihnia@gmail.com

1. Assistant professor, Payame Noor University, Yazd, Iran (Corresponding author).

2. M.A. in Persian literature, Iran

occurrence. Travelogues are one of the essential sources of research on the status and quality of people life for researchers and social scientists who live in the present time. Historical books, which have always been the main source for a national history, are the recording of general and collective opinions with the views of the administrators of a community. Therefore, travelogues are a valuable resource for anthropology and sociology (Savagheb, 2001).

Iran is a land with thousands of years' background in terms of history and geography; a land with the cultural and climatic diversity, which has been able to protect its existence through political-economic and religious developments among military, turbulences, and calmness (Haghdar, 2016).

The climate expansion and the presence along with the other civilizations, the creation of historic centers, and urbanization are among the factors that have made Iran interested for foreign tourists, and thus, transforming this ancient land into an international attraction and adventurous travelers, cultural explorers, and foreign merchants. These advantages fascinated and sent them to travel in Iran and make them to record their memories of this rich land of cultural-social variations (Ghaffarifard, 2013). The main aim of this study is to explore the characteristics of the Iranian national identity in terms of William Franklin's attitude. Further, the purpose is related to Zandiyeh customs and its differences and similarities with the previous periods.

2. Methodology

In this paper, the method is texture-case with a correlation approach. The documentary methods (surveying descriptive) and surveying (using Franklin's theories during a trip to Shiraz) were used to collect information. Also, the present study attempts to analyze and evaluate the Shirazian customs in the Zandiyeh era, using the method of 'content analysis'. This research is done studying the full text of

William Franklin's book named *Observations Made on a Tour from Bengal to Iran*. Also, cultural customs' attributes have been selectively extracted and codified

3. Discussion

Culture is the mirror of the national identity, and refers to the collection of literature, art, knowledge, religion, creations. In other words, the culture of every society is considered as a popular culture (Jafari Ghanavati, 2015). In fact, the popular culture is a combination of customs, concepts, and a lifestyle with all its dimensions from birth to death, which accompanies human beings. "It is clear that with such comprehensive view, it has not only its roots in history, but also in the ancient myths, religions, and the lives of predecessors." (Homayouni, 1992). Culture refers to the characteristics of a community or a nation, and includes language, customs, tools, concepts, values, and criteria (Shoarinejad, 1993). An important part of the rich history of our Iranian culture refers to public culture and literature. In fact, the culture of the people consists of a set of concepts, celebrations, entertainments, legends, songs, illustration that is widespread and dynamic; it is always evolving and recreating, and has harmony with new needs and situations. It is not dependent on individuals and groups; it is a collective movement made by people (Zolfaghari, 2015). Travelogues of European tourists to Iran are considered as one of the main sources of research and studies in Iranian folklore.

Zandiyeh (1794-1750) have been known as the era in which few scientific texts have been published in terms of the Iranian customs and celebrations. Although the founder of this dynasty, Karim Khan Zand, was a great man, defender of culture, and well known for many years after his death, there is not complete information about his lifestyles in this period because of his short governing period, internal wars to eliminate rivals, limitation of relations with European countries, especially Britain and France, and the incompetence of the kings after him. William Franklin's itinerary is among the few itineraries during this period which refers to the customs of zandiyeh era. William Franklin was an orientalist and officer of the British army. He traveled to Iran in 1786 due to his interest in learning Persian, the history, and Iranian's lifestyles. He was a guest of an

Iranian family in Shiraz for eight months. After that, he published the valuable book about zandiyeh era.

4. Conclusion

The people's customs during Zandiyeh era were influenced by two periods: customs influenced by the ancient and pre-Islamic period, such as the Golrizan ceremony, the sanctification of water and the belief in its healing properties, the Nowruz celebration, poetry and storytelling among the people, belief in spell, witchcraft, and astronomy and the Safavid era. Karim Khan wanted to constitute the powerful government in Shiraz. Further, with the invitation of artists from all over the country to Shiraz, some Safavid customs were performed during the period of Zandiyeh, such as believing in the high position of Imam, especially Imam Ali, harboring the criminals in holy places, dividing Shiraz into twelve neighborhoods, believing in sacrifices, congratulating food, some marriage practices, including proper time for weddings, the use of green and red colors in the cloths, some traditions and celebrations like fireworks and rams, Ghorban and Ghadir festivals, Muharram ceremonies with all attributes other than Ta'ziyeh.

Some traditions have been introduced in the Zandiyeh period, such as the high use of proverbs and poems while talking, decorating celebrations, some marriage practices such as the dowry of the groom and poetry of the boy in the girl's house before the wedding, some bloody customs such as the marriage between the killer family and victim instead of taking the blood money and the Ta'ziye ceremony, which are common in this period.

Key words: Zandiye era, William Franklin, Itinerary, Customs, Culture, Iranians

References [In Persian]:

- Asef, M. (1969). Rostam al-tavarikh (M. Moshiri, Rev.). Tehran: Amirkabir.
- Bayhaqi, A. (2002). The history of Bayhaqi. (Kh. Khatib Rahbar, Rev.). Tehran: Mahtab.

- Biruni, A.(1984). *Asar al-baqiyah*. (A. Danaseresht, Trans.). Tehran: Amirkabir press. [In Persian]
- Chardin, J. (1971). *Chardin's travelogue*. (M. Abasi, Trans). Tehran: Amirkabir press. [In Persian]
- Chardin, J. (1993). *Chardin's travelogue*. (E. Yaghmaei, Trans.). Tehran: Tous press. [In Persian]
- Cirlot, J. (2009). *A dictionary of symbols*. (M. Auhadi, Trans). Tehran: Dastan press. [In Persian]
- Darius, A. (1992). *LotfAli Khan Zand (Shiraz bloody blossom)*. Tehran: Mohammad.
- Dellavalle, P. (1969). *Pietro Dellavalle's travelogues; the section related to Iran*. (Sh. Shafa, Trans). Tehran: Elmi Farhangi. [In Persian]
- Fasihi, S., & Tayebi, S. (2013). *A survey of the social life of Shiraz in Qajar era based on the travel writers accounts Edward Scott Waring*. *Quarterly Research Letters Kheradnameh*, 11, 85-106.
- Foroughi, M. (1998). *Complete works of Saadi (Koliyat Saadi)* (M. Sadri, Rev.). Tehran: Namak.
- Franklin, W. (1979). *Observations made on a tour from Bengal to Persia*. (M. Javidan, trans). Tehran: Iranian Center for Historical Research press. [In Persian]
- Fraser, J. (1985). *Fraser's travelogues; known as a winter's journey*. (M. Amiri, Trans). Tehran: Tous. [In Persian]
- GhafariFard, A. (2013). *Chronology of Iranian history*. Tehran: Dat.
- Gheibi, M. (2005). *Iranian ethnic clothing*. Tehran: Hirmand.
- Hafez, M. (1995). *the divan of Khajeh Shamseddin Mohammad Hafez Shirazi*. (M. Ghazvini, & Gh. Ghani, Rev.). Tehran: Zavvar.
- Haghdar, A. (2016). *Iranian thought from the perspective of foreign travelers*. Istanbul
- Hedayat, R. (1960). *The history of Nasseris Rozat al-Safa*. Tehran: Central bookstore press.
- Hedayat, S. (1963). *Nyrangestan*. Tehran: Amirkabir.
- Heidari, E. (2005). *Adam Olearius, The beginner of Germany travel writers about Iran*. *journal of the Faculty of Humanities*, 14(58), 117-136.
- Homayouni, S. (1974). *Ta'ziyeh and Ta'ziyeh reading*. Shiraz: Festival of Art.
- Homayouni, S. (1977). *Eleven papers about folklore*. Shiraz: Department of Arts and Culture in Fars press.

- Homayouni, S. (1989). Ta'ziyeh in Iran. Shiraz: Navid.
- Homayouni, S. (1992). Molke abiramiz (The culture of Fars people, Sarvestan). Mashhad: Astan Quds.
- Homayouni, S. (1998). Shiraz, the Origin of Ta'ziyeh. Shiraz: Foundation for Fars Studies.
- Hosseini Fasaee, H. (1988). The Nasseris Fars-letter (M. Rastegar Fasaee, Rev.). Tehran: Amirkabir press.
- Ibn Battuta, m. (1969). The Travels of Ibn Battuta. (M. Movahed, Trans.). Tehran: Translation and Publishing Book Press. [In Persian]
- Jafari Ghanavati, M. (2015). The description on Iranian folklore (1st ed.). Tehran: Jami.
- Jakson, A. (2004). Jackson's travelogues; Iran in the past and present. (F. Badraei & M. Amiri, Trans.). Tehran: Elmi Farhangi. [In Persian]
- Jamalzadeh, M. (1966). Our Iranian feelings. Tehran: Ketabkhaneye Foroughi.
- Kaempfer, E. (1981). Kaempfer's travelogue to Iran (K. Jahandari, Trans.). Tehran: Khwarizmi press. [In Persian]
- Krasnowolska, A. (2003). Some key figures of Iranian calendar mythology (J. Motahedin, Trans.). Tehran: Varjavand. [In Persian]
- Mitford, M. (2009). The illustrated encyclopedia of signs and symbols. (A. Dadvar, Trans.). Tehran: Kalhor & Alzahra university press. [In Persian]
- Mohadesi, J. (2015). Socializing ethics. Ghom: bustan-e Ketab.
- Navai, A. (2005). Karim Khan Zand. Tehran: Elmi Farhangi.
- Niebuhr, C. (1975). Carsten Niebuhr's travelogue (P. Rajabi, Trans). Tehran: Toka. [In Persian]
- Olearius, A. (1984). Olearius's travelogues (section of Iran) (A. Behpor, Trans). Tehran: Ebtekar. [In Persian]
- Oveis, M. (2000). Iranian culture in the European's travelogues of the Qajar period. Shiraz: Navid.
- Rahimian, H. (1994). Being familiar with contemporary Iranian literature. Tehran: Payam-e Noor University press.
- Ranjbar, M., & Safipor, A. (2010). The total researches of great congress of Zandieh. Shiraz: Foundation for Fars Studies press.
- Savagheb, J. (2001). The history of the Safavieh era and the recognition of sources and references. Shiraz: Navid.
- Shoarinejad, A. (1993). Developmental psychology. Tehran: Ettelaat.

- Takmil Homayoun, N.(2008). the situation of Russia and the Russians in Ibn-e Fazlan travelogues. Two quarterly letters named "Eras", 3(3), 26-39.
- Yahaghi, M. (2007). Culture of mythology and fiction in Persian literature. Tehran: contemporary culture press.
- Zabihnia Emran, A. (2017). The picture of Iranian economic community in the historical travelogue prepared by Adam Olearius. Historical Research Letter, (47), 141-160.
- Zolfaghari, H. (2015). Iranian colloquial language and literature (1st ed.). Tehran: Samt.

مجله مطالعات ایرانی

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

دانشگاه شهید باهنر کرمان

سال نوزدهم، شماره سی و هفتم، بهار و تابستان ۱۳۹۹

بازتاب برخی از آداب و رسوم جامعه ایران در سفرنامه ویلیام فرانکلین*

دکتر آسبه ذبیح‌نیا (نویسنده مسئول)^۱

نجمه کریمی‌نژاد^۲

چکیده

دوران زندیه (۱۷۵۰-۱۷۹۴م) از جمله دورانی است که درباره آداب و رسوم مردم و جشن‌های ایران کمتر نوشته‌ای وجود دارد. با آنکه کریم‌خان زند مؤسس این سلسله، مردی بزرگ‌منش و مدافع فرهنگ بود و تا سال‌ها بعد از مرگ وی، از او به نیکی یاد می‌شد؛ ولی به دلیل حکومت کوتاه وی، جنگ‌های داخلی برای از بین بردن رقبا، محدودیت روابط با کشورهای اروپایی به‌ویژه انگلیس و فرانسه و بی‌کفایتی شاهان پس از وی اطلاعات کاملی درباره شیوه زندگی در این دوره وجود ندارد. از معدود سفرنامه‌های این دوره که به آداب و رسوم عهد زندیه اشاره می‌کند، سفرنامه ویلیام فرانکلین است. ویلیام فرانکلین شرق‌شناس و افسر ارتش انگلیس بود. وی به دلیل علاقه به فراگیری زبان فارسی و تاریخ و نحوه زیست مردم ایران در سال ۱۷۸۶م به ایران سفر کرد و به مدت هشت ماه، مهمان یک خانواده ایرانی در شیراز بود. پس از این سفر، در سال ۱۷۸۸ م کتاب «مشاهدات سفر از بنگال به ایران» را منتشر کرد. این سفرنامه اطلاعات ارزشمندی از حیات دوره زندیه در اختیار قرار می‌دهد. این پژوهش، به شیوه توصیفی-تحلیلی و استواری بر چارچوب نظری می‌کوشد به این پرسش پاسخ دهد که شاخص‌ترین آداب و رسوم ایرانی در دوره زندیه که فرانکلین در سفرنامه خود به آن پرداخته است، کدام است؟ مطابق دستاوردهای تحقیق، مراسم و آداب و رسوم که بیش‌ترین بخش سفرنامه فرانکلین را در برمی‌گیرد، آداب و رسوم ازدواج و مراسم محرم است.

واژه‌های کلیدی: دوره زندیه، ویلیام فرانکلین، سفرنامه، آداب، فرهنگ، مردم ایران.

تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۳۹۸/۰۳/۲۷

asieh.zabihnia@gmail.com

(DOI): 10.22103/jis.2019.13362.1901

* تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۷/۱۲/۱۵

نشانی پست الکترونیک نویسنده مسئول:

۱. دانشیار زبان و ادبیات فارسی دانشگاه پیام نور یزد، ایران.

۲. کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی دانشگاه پیام نور یزد، ایران.

۱. مقدمه

از نوشته‌های خواندنی در هر زبان، خاطرات و یادداشت‌هایی است که اشخاص در گزارش احوال و یا سفر خود می‌نویسند و این‌گونه نوشته‌ها گاه مطالبی دربردارند که در جای دیگر نمی‌توان یافت (رحیمیان، ۱۳۷۳: ۶۵). سفرنامه‌نویسی اروپاییان درباره ایران از زمان صفویه، زندیه و قاجاریه مورد توجه قرار می‌گیرد و در این دوران، سیاحان متعددی از کشورهای مختلف اروپایی با اهداف متفاوت به ایران سفر کرده‌اند که هر کدام گزارش‌ها، سفرنامه‌ها و یادداشت‌هایی از خود به جا گذاشته‌اند که درباره اوضاع ایران در آن عصر در شمار مآخذ مهم و مفید به‌شمار می‌رود. سفرنامه هم شرح حال مسافر و سیاح و فرد معاشران است و هم تاریخ جمع و جمعیت، که امروزه مهم‌ترین منبع برای شناخت ممالک در نمای گذشته و وضع تاریخی و جغرافیایی و ساکنان عهد و اعصار پیشین است؛ روایتی که قالب زمان، مکان، موقعیت و رخدادها، محدودیت‌هایی برای آن به وجود می‌آورد.

برای پژوهشگران و محققان علوم اجتماعی زمان حاضر سفرنامه‌ها از منابع بسیار مهم تحقیق و بررسی احوال و کیفیات زندگی مردمان یک سرزمین در ادوار مختلف است. کتب تاریخی که همیشه مهم‌ترین منابع بررسی پیشینه یک ملت بوده‌اند، ثبت نظرهای کلی و جمعی با دیدگاه‌های اداره‌کنندگان یک جامعه است. بنابراین سفرنامه‌ها منبع ارزشمندی برای مردم‌شناسی و جامعه‌شناسی هستند (ثواقب، ۱۳۸۰: ۱۹۰). ایران سرزمینی است با پشتوانه چندین هزارساله در تاریخ و جغرافیا، سرزمینی با تنوع اقلیمی و فرهنگی، که در طول عمر خود با تحولات سیاسی-اقتصادی و اعتقادی از میان تلاطمات نظامی و هرج‌ومرج‌ها و آرامش‌ها، توانسته‌است موجودیت‌اش را تاکنون حفظ و حراست کند (حقدار، ۱۳۹۵: ۶). گستردگی اقلیمی و قرار گرفتن در میان تمدن‌های دیگر، ایجاد مراکز تاریخی و شهرنشینی، از عواملی هستند که ایران زمین را مورد توجه سیاحان و جهانگردان خارجی قرار داده‌اند و این سرزمین کهن را به یکی از جاذبه‌های بین‌المللی تبدیل کرده و مسافران ماجراجو، کاوشگران فرهنگی و تجار بیگانه را مجذوب آنان کرده و آنان را روانه گردش در ایران و ثبت خاطرات خود از این سرزمین پربار و انباشته از تنوعات فرهنگی - اجتماعی واداشته است (ن.ک: غفاری فرد، ۱۳۹۲: ۵). این پژوهش به دنبال بررسی ویژگی‌های هویت ملی مردم ایران از نگاه ویلیام فرانکلین است. عناصر و محوریت‌های مدنظر بررسی آداب و رسوم زندیه و تفاوت و شباهت‌های آن با دوره‌های قبل می‌باشد. مقاله حاضر در فحوای بحث به این سوال پاسخ می‌دهد که برجسته‌ترین شاخصه و درونمایه فرهنگی در سفرنامه تاریخی ویلیام فرانکلین کدام است؟

۱-۲. پیشینه و ضرورت پژوهش

سفرنامه فرانکلین در دوره زندگی از نظر مطالعات فرهنگی اهمیت بسیار زیادی دارد. این گنجینه ارزشمند، سرشار از اطلاعات منحصر به فرد درباره جامعه ایرانی و آداب و رسوم ایرانیان است که تاکنون مقاله‌ای در این باره نوشته شده، اما برخی آثار مرتبط با سفرنامه که منتشر شده‌اند، عبارت است از: در سال ۱۳۸۷ مقاله‌ای با عنوان «اوضاع روسیه و احوال روسیان در سفرنامه ابن فضلان» از ناصر تکمیل همایون، در مجله ایراس منتشر شد. مقاله مذکور به بررسی ابن فضلان که یکی از سیاحان تاریخ تمدن اسلامی است، می‌پردازد. مقاله «آدام اولتاریوس، پیشتاز سفرنامه‌نویسان آلمانی درباره ایران» از عبادا... حیدری که در سال ۱۳۸۴، در مجله دانشکده علوم انسانی به چاپ رسیده است. در سال ۱۳۹۶، ذبیح نیا عمران، مقاله‌ای را با عنوان «سیمای جامعه اقتصادی ایران در سفرنامه آدام اولتاریوس»، در پژوهشنامه تاریخ، منتشر کرد. مقاله حاضر سعی دارد به بررسی سیمای اقتصادی، بازار، عواید مردم ایران در عصر صفوی از دیدگاه سیاح اولتاریوس بپردازد. همان‌گونه که از عناوین مقالات فوق مشهود است تاکنون سفرنامه ویلیام فرانکلین در ایران بررسی نشده است، لذا انجام پژوهش را ضروری می‌سازد.

۱-۳. روش کار و جامعه آماری

روش تحقیق در این مقاله موردی-زمینه‌ای با رویکرد همبستگی است. در این تحقیق برای جمع‌آوری اطلاعات از روش‌های اسنادی (برگه‌نویسی به صورت توصیفی) و پیمایشی (استفاده از نظریات فرانکلین در سفر به شیراز) استفاده شده است. هم‌چنین مقاله حاضر می‌کوشد تا با استفاده از روش «تحلیل محتوا» آداب و رسوم مردم شیراز را در عصر زنده، از دیدگاه این شخصیت مورد تحلیل و ارزیابی قرار دهد. قلمرو تحقیق حاضر تمامی متن کتاب «مشاهدات سفر از بنگال به ایران» ویلیام فرانکلین را در برمی‌گیرد؛ هم‌چنین شاخصه‌های آداب و رسوم فرهنگی به صورت گزینشی استخراج و تدوین شده‌اند.

۲. بحث و بررسی

فرهنگ آینه هویت اقوام است و به «مجموعه ادبیات، هنر، دانش، دین، آفرینش‌ها و در یک کلام فرهنگ هر جامعه را فرهنگ و ادب عامه گویند» (جعفری قنواتی، ۱۳۹۴: ۹). فرهنگ عامیانه در حقیقت مجموعه‌ای درآمیخته از آداب و رسوم و آئین‌ها و باورها و شیوه زندگی با همه ابعادش از بدو تولد تا مرگ است، که انسان را همراهی می‌کند. «مسلم است که با چنین کلیتی، نه تنها ریشه در تاریخ بلکه حتی در اسطوره‌ها و مذاهب کهن و زندگی پیشینیان دارد.» (همایونی، ۱۳۷۱: ۹). فرهنگ به ویژگی‌های یک جامعه یا یک ملت یا

یک قوم اطلاق می‌شود و شامل زبان، آداب و رسوم، خلیات، ابزارها، افکار و عقاید، ارزش‌ها و معیارها است (شعاری‌نژاد، ۱۳۷۲: ۱۵). بخش مهمی از پیشینه غنی و پربار فرهنگ ایرانی، اسلامی ما در فرهنگ و ادب عامه نهفته است. درحقیقت فرهنگ مردم، شامل مجموعه باورها، عادت‌ها، آداب و رسوم، جشن‌ها، بازی‌ها و سرگرمی‌ها، افسانه‌ها، ترانه‌ها، مثل‌ها و چیستان‌هاست که حوزه‌ای گسترده و چارچوب‌ناپذیر دارد، سیال و پویاست، در تحول همیشگی و بازآفرینی است و با نیازها و موقعیت‌های تازه، همسویی و هماهنگی دارد؛ به اشخاص و گروه‌های خاص وابسته نیست، حرکتی جمعی است و در طول تاریخ، همگان سازنده آنند (ذوالفقاری، ۱۳۹۴: ۱۰). سفرنامه‌های سیاحان اروپایی به ایران به عنوان یکی از منابع مهم تحقیقات و مطالعات فرهنگ عامه ایران دارای اهمیت فراوان هستند.

۲-۱. مراسم گل‌ریزان

گل‌ریزان، جشنی سنتی است که در آن برای افراد نیازمند، پول و سایر مایحتاج جمع می‌شود. گل‌ریزان سنت حسنه‌ای است که سبیل و نماد نوع‌دوستی انسان‌ها است و تقویت آن می‌تواند در ابعاد مختلف زندگی اجتماعی اثرگذار باشد. این آیین سنتی در اصل بر اساس یک سنت دیرینه رسم پهلوانی در ایران آغاز شد و سرآغازی برای فتوت مردان نیک‌ضمیر بوده است. در اصل پهلوانی، رادی و بخشندگی همان گل‌ریزان است، که خاستگاه این بخشندگی طبیعت و بهار بوده؛ چراکه بهار و طبیعت هرچه دارد به امر خداوندگار به زمین می‌بخشد تا حیاتی دوباره یابد. ویلیام فرانکلین درباره این سنت نقل می‌کند:

یکی از رسومی که قبل از بهار، در ایران انجام می‌گرفت مراسم گل‌ریزان بود. پیش از عید نوروز به مدت یک هفته تا ده روز حمام‌های ایران به زیبایی تزئین می‌شد و مقدار زیادی گل به داخل حمام‌ها ریخته می‌شد. صاحب حمام با هزینه خود، محل رخت‌کنی را با تابلوهای نقاشی و آئینه و لاله و چیزهای دیگر تزئین می‌کرد. نوازندگان در مراسم گل‌ریزان حضور داشتند و در پایان مردم انعام کمی به نوازندگان می‌دادند. (فرانکلین، ۱۳۵۸: ۲۳)

مراسم آبریزان و عید الاغتسال که در اواخر اسفند و اول فروردین ماه مرسوم بوده است همان آماده‌شدن برای ورود به سال جدید با پاکی جسم است و گاهی مردم آب جاری را برای تبرک بر روی خود می‌ریختند. از دیگر نکات این مراسم، گل‌ریختن در حمام‌ها بوده است. گل‌ریزان در شادمانی‌ها و برای بزرگداشت افراد انجام می‌شد. در فصل گل سرخ این رسم معمول بود. در کتاب «تاریخ بیهقی» درباره طاهر دبیر نوشته شده که نامه‌ها از ری می‌آمد که:

طاهر دبیر کدخدای ری و آن نواحی به لهُو و نشاط و آداب آن مشغول می‌باشد و بدانجای تهتک است که یک روز وقت گل طاهر گل‌افشانی کرد که هیچ ملک بر آن گونه نکند؛ چنانکه میان برگ گل دینار و درم بود که برانداختند و تاش و همه مقدمان نزدیک وی بودند و همگان را دندان‌مزد داد. (بیهقی، ج ۲، ۱۳۸۱: ۶۱۵)

این مراسم سابقه‌ای دیرینه دارد و در شعر شاعران بزرگ نیز بدان اشاره شده است: برخیز که باد صبح نوروز، در باغچه می‌کند گل‌افشان

خاموشی بلبلان مشتاق، در موسم گل ندارد امکان
(سعدی، ۱۳۷۷: ۵۵۴)

بیا تا گل برافشانیم و می در ساغر اندازیم

فلک را سقف بشکافیم و طرحی نو در اندازیم

(حافظ، ۱۳۷۴: ۴۵۱)

آنا کراسنو ولسکا به جشن گل‌ریزان در گرمابه‌های شیراز اشاره می‌کند. (کراسنو ولسکا، ۱۳۸۲: ۱۴۰) دلاواله نیز به برپایی جشن گل سرخ در اصفهان اشاره می‌کند:

این مراسم که جشن گل سرخ خوانده می‌شود عبارت است از رقص و آوازهای نامأنوس شبانه‌روزی در اماکن عمومی، بخصوص در قهوه‌خانه‌ها هنگام شب جوانانی که صلاحیت اخلاقی آنان مورد تردید است و حرفه آنها رقص در اماکن عمومی و قهوه‌خانه‌ها و سرگرم کردن مردم با بازی و مسخرگی است؛ درحالی‌که عده‌ای آنان را همراهی می‌کنند و طبقاتی پر از گل بر سر و شمع‌های فراوان و چراغ و مشعل به دست دارند با خنده و تفریح به سر و روی مردم گل می‌پاشند و درخواست پول می‌کنند. (دلاواله، ۱۳۴۸: ۸۷)

در تمامی جشن‌های دوره زندگی به صورت آویختن تابلو و فرش به دیوارها و تزئین با آئینه و لاله و گل است. این تزئینات نیز مربوط به حفظ سنت‌ها در ایران می‌شود. آب و آئینه با هم نماد روشنایی است. «بنابر اساطیر ایرانی، نخستین روز نوروز بود که انسان کیهانی بر اثر آمیختن فروهر مینوی با نیروهای دیگر شکل گرفت. از این رو آئینه را به عنوان نمادی از آن، در بالای سفره نوروزی نهاده می‌شود.» (یاحقی، ۱۳۸۶: ۶۱ و ۶۲) فرانکلین ضمن بیان ویژگی‌های معماری حمام کریم‌خان می‌نویسد: «در این حمام هیچ کس را به جز اعیان و اشراف راه نمی‌دهند و اکثراً توسط خوانین بزرگ و یا افسران ارتش و خانواده‌هایشان مورد استفاده قرار می‌گیرد.» (فرانکلین، ۱۳۵۸: ۲۴). در مراسم گل‌ریزان حمام‌های عمومی را هم زینت می‌کردند و قسمت رختکن را برای عموم مردم تزئین می‌کردند تا شکل نوروزی پیدا کند.

۲-۲. اهمیت شعر در زندگی مردم ایران

شعر در زندگی ایرانیان نقش بسیاری ایفا می‌کند. بسیاری از مردم ایران به افکار دینی، شعر و فنون ادبیات کهن علاقه‌مندند و این امر در اروپا نادر است. نقل قول‌هایی از نویسندگان کلاسیک نظم و نثر هنوز در گفتار آنها رایج است؛ گروهی از مغازه‌داران کوچک ممکن است هنگام صرف چای، وقت خود را بی‌جهت از دیدگاه عملی، صرف تمجید نظریه‌ای یا بحث درباره عقاید و سبک شاعری قدیمی کنند (ن.ک: حقدار، ۱۳۹۵: ۱۲۱). بسیاری از بیگانگان و سیاحانی که به ایران سفر داشته‌اند به صد زبان از سلیقه و اخلاق ایرانیان به تحسین و تمجید سخن رانده‌اند: حقا که ایرانی‌ها طبع شاعرانه دارند. از سردر اطاق و پرده اطاق و آینه خلوتشان گرفته تا شانه ریش و طاس حمام و تخته‌بازی و سفره نان و فرش زیر پایشان و حتی قاشق آش و شربتشان هر یک آیت و نجواست از ذوق و شوق این مردم (جمالزاده، ۱۳۴۵: ۱۵).

در دوره زندیه شعرخوانی جزو زندگی ایرانی‌ها بوده است و در کوچه و بازار و جشن و اعیاد دینی و عزاداری‌ها شعرخوانی وجود دارد. فرانکلین در مورد علاقه مردم ایران به شعر و شاعری می‌گوید: «پس از تمام شدن شام، اعضای خانواده دور هم می‌نشینند و به گفتن قصه‌های جالب (که بسیار شیفته، آن هستند) می‌پردازند و اشعار شعرای مورد علاقه خود را می‌خوانند.» (فرانکلین، ۱۳۵۸: ۵۷) استفاده از ضرب‌المثل و شعر در هنگام صحبت کردن از ویژگی ایرانی‌ها در عهد زندیه است و به این شکل مردم سخنان خود را شیرین بیان می‌کنند. مؤلف «رستم التواریخ» با معرفی گردانندگان خرابات در دوره کریم‌خان زند، زنی به نام «ملا فاطمه» را معرفی می‌کند که علت شهرت او و دعوتش به مجالس مختلف این بوده که علاوه بر زیبایی دارای کمال نیز بوده است و زنی شیرین‌گفتگو و حاضر جواب و لطیفه‌گو بوده است:

به قدر بیست‌هزار بیت از منتخبات اشعار شعرای قدیم و جدید در برداشت که در هر مجلسی آنها را به مناسبت و به موافقت آواز دف و نقاره و ناله نی و نغمه چنگ و بربط و صدای عود و رود و سرود و رباب می‌خواند و هزارستان از شنیدن آواز خوش جان‌بخش از شاخه گلبن بی‌هوش می‌افتاد و طاووس مست در حالت جلوه‌گری از تماشای رقص آن سروقامت متحیر و مات می‌استاد. (آصف، ۱۳۴۸: ۳۴۲)

۲-۳. مهمان و مهمان‌داری

میهمان‌داری و میهمان‌شدن از سفارش‌های اسلام است و از برجسته‌ترین خصیلت‌های نیک مردان و آزادگان، کرم و سخاوت است. «ضیافت و داشتن دستی باز و سفره‌ای گشوده و مهمان‌داری و مهمان‌نوازی، از جلوه‌های این روحیه فتوت و جوانمردی است.» (محدثی، ۱۳۹۴: ۱۰۴). ایرانیان همیشه از جهت مهمان‌نوازی در سطح جهان، زبانزد خاص

و عام بوده‌اند. گواه این مطلب نظر مسافران و گردشگران خارجی است که به ایران سفر کرده‌اند؛ به طوری که بارزترین خصیصه اخلاقی ایرانیان را مهمان‌نوازی می‌دانند. ویلیام فرانکلین مهمان‌نوازی ایرانیان را ستوده و می‌گوید:

مهمان‌نوازی در بین ایرانی‌ها از چنان اهمیتی برخوردار است که ورود افراد غریبه را به خانه خود و پذیرایی از ایشان را نوعی افتخار برای خویشان تلقی می‌کنند؛ تا جایی که اگر کسی بدون این که قیانی کشیده باشد و یا نوشیدنی صرف کرده باشد، خانه‌ای را ترک کند، صاحب‌خانه عمل او را نوعی توهین به خود تلقی می‌کند. عقیده عمومی مردم بر این است که هر غذایی که یک نفر غریبه در منزل ایشان بخورد، برکتی است که به خانه ایشان داده می‌شود. (فرانکلین، ۱۳۵۸: ۴۷)

دل‌واله درباره مهمان‌نوازی ایرانیان در دوره صفویه می‌نویسد:

«در پختن غذا ظرافت به کار نرفته بود منتهی به علت مهربانی و ادب و رأفتی که نسبت به ما ابراز میشد بسیار بر ما گوارا می‌نمود. وقتی شام به پایان رسید آنجا را ترک کردیم و خانم میزبان سخنان محبت‌آمیز و صمیمانه‌ای بدرقه راه ما کرد.» (دل‌واله، ۱۳۴۸: ۱۳).

۲-۴. رسوم ازدواج

مراسم ازدواج در دوره زندیه با دوره صفویه تفاوت‌ها و شباهت‌هایی دارد. پیدا کردن دختری شایسته توسط پدر و مادر و خواستگاری رفتن از رسوم ازدواج در دوره زندیه است. تعیین زمان ازدواج مانند دوره صفویه بر اساس زمان و ساعت مبارک است. فرانکلین در قسمت موهوم‌پرستی اشاره می‌کند که ایرانی‌ها برای انجام دادن هر کاری خواهان فرارسیدن زمان مبارک هستند و می‌نویسد: «این امر مخصوصاً در ازدواج شدیداً مراعات می‌شود. تعیین ساعت مناسب برای عقد و روز مناسب برای عروسی از شروط اساسی خوشبختی آتیۀ دو نفری است که با هم ازدواج می‌کنند.» (فرانکلین، ۱۳۵۸: ۵۱) تعهدات نیز با دوره صفویه متفاوت است، زیرا در دوره صفویه و پس از دوره زندیه، خانواده عروس لوازم خانه را تهیه می‌کنند و به خانه داماد می‌فرستند. شاردن درباره جهیزیه در دوره شاه عباس دوم می‌نویسد:

روز دهم میان روز جهیزیه عروس را که خوانچه می‌نامند به خانه داماد می‌برند. این جهیزیه معمولاً عبارت است از جواهر، وسایل خانه، نوکر، خواجه، کلفت و غیره که البته نوع و مقدار آن بستگی به دارایی و نظام اجتماعی پدر عروس دارد و به غیر از جهیزیه چیزی به عروس نمی‌دهند، جهیزیه را با شتر یا اسب حمل می‌کنند. خواجه‌ها و برده‌ها روی بار سوار می‌شوند یا بر اسب می‌نشینند. (شاردن، ۱۳۷۲: ۴۴۰)

ولی طبق نوشته فرانکلین تهیه لوازم خانه در دوره زندیه به عهده داماد است. فرانکلین درباره تعهدات یک خانواده متوسط الحال می‌نویسد:

دو دست لباس کامل از پارچه اعلا، یک انگشتر، یک آینه، مقدار کمی تعهد پولی، در حد ده- دوازده تومان، که آن را مهر یا کابین می‌نامند و پولی که در صورت طلاق مرد باید به زن پرداخت کند، به علاوه مقداری لوازم خانه از هر نوع، از قبیل قالی، حصیر، رختخواب، لوازم آشپزخانه و غیره که تهیه می‌گردد. (فرانکلین، ۱۳۵۸: ۳۵)

با فراهم شدن مقدمات، مراسم عقدبنده انجام می‌شد و سه روز پس از امضای عقدنامه مراسم عروسی برگزار می‌شد. رنگ پوشش‌ها در شب عروسی قابل توجه است. همه بهترین لباس‌های خود را می‌پوشند و زنان چادر ابریشمین قرمز به سر می‌کنند. فرانکلین می‌نویسد: «عروس را که سر تا پا در چادری قرمز یا چیت موصلی گلدار پوشیده شده است می‌آورند و آنگاه اسبی را حاضر می‌کنند تا عروس بر آن سوار بشود و به خانه داماد برود.» (همان، ۳۶). رنگ قرمز و سبز از رنگ‌های مورد توجه در دوره زندیه است. فرانکلین در چند مورد از رنگ قرمز نام می‌برد. زن‌هایی که از تعویذ استفاده می‌کنند: «زن‌های معتقد به طلسم و جادو نیز پلاک مدوری را که روی آن آیه‌ای از قرآن حک شده است همراه با یک قطعه طلسم با پارچه ابریشمین قرمز و سبزی به بازوی خود می‌بندند.» (همان، ۵۲). هنگام رفتن به اردوگاه جعفرخان می‌نویسد: «در پشت چادر خان، در یک فاصله تقریباً چهل یاردی، چادر حرم قرار داشت که به وسیله پرده‌های قرمز رنگی به ارتفاع دوازده پا محصور شده بود.» (همان، ۵۹).

در نقاشی‌هایی که از دوره زندیه باقی مانده است رنگ قرمز در لباس زنان بسیار دیده می‌شود. رنگ قرمز در برخی کشورها مانند چین و هند در مراسم عروسی استفاده می‌شود و نماد خوش‌یمنی و باروری است. از دوره صفویه ارتباط ایران و هند به شکل گسترده‌ای به وجود آمد به گونه‌ای که در دوره صفویه هندی‌ها برای خود مکان ویژه‌ای در اصفهان داشتند. کریم‌خان زند نیز در شیراز کاروانسرای را به هندی‌ها اختصاص داد که فرانکلین در سفرنامه خود به آن اشاره می‌کند: «هندی‌ها نیز برای خود کاروانسرای دارند که در گوشه دیگری از شهر واقع شده است و در مقابل آن از ایشان پول دریافت می‌شود.» (همان، ۲۰). ارتباط ایران و هند می‌تواند در استفاده ایرانی‌ها از رنگ قرمز تاثیر گذاشته باشد و این ارتباط به گونه‌ای است که در جشن‌ها، از تابلوهای استفاده می‌شود که سیمای پادشاهان ایران و هند را نشان می‌دهد: «این تابلوها اغلب سیمای پادشاهان سابق ایران و هند را در لباس‌های مجلل زمان خود نشان می‌دادند.» (همان، ۳۸). در کتاب «تاریخ پوشاک اقوام ایرانی» به ارتباط ایران و هند از دوره صفویه اشاره شده است: «منسوجات هندی در همین دوران به ایران وارد شد زیرا اقتباس از گل و بته‌های هندی را در نقوش شال کمر، عمامه و تن‌پوش‌های صفوی می‌توان دید.» (غیبی، ۱۳۸۴: ۴۷۸). علاوه بر این رنگ سبز در این دوره رنگ مورد علاقه مردم است: «در ایران رنگ معمول و مورد علاقه مردم سبز

است؛ تاجایی که حتی کفش سبز رنگ می‌پوشند و مردم از هر طبقه و هر مذهبی می‌توانند در صورت تمایل از این رنگ استفاده کنند.» (فرانکلین، ۱۳۵۸: ۵۵). دلاواله درباره‌ی تزیین یک امامزاده در شیراز می‌نویسد: «در این گورستان مقبره‌ای است که همیشه آن را با رنگی شبیه خون، رنگ آمیزی می‌کنند، حتی به شاخه‌های درخت سروی نیز که کنار آن است از همین رنگ می‌زنند. به طوری که شنیدم این کار جنبه‌ی مذهبی دارد.» (دلاواله، ج ۲، ۱۳۸۰: ۱۲۱۷).

به نظر می‌رسد در دوره‌ی زندیه رنگ قرمز به عنوان رنگ مذهبی قداست خود را حفظ کرده است و در عین حال رنگی فاخر است که زنان در لباس‌های خود از آن استفاده می‌کنند و استفاده از این رنگ در شادی‌ها، می‌تواند تاثیرپذیرفته از ارتباط ایران با هند باشد. شب عروسی، اقوام عروس و داماد برای بردن عروس، در منزل عروس جمع می‌شوند. هنگام سوارشدن عروس بر اسب یکی از نزدیکان عروس آیینة بزرگی را در دست می‌گیرد و تا خانه‌ی داماد جلوی عروس حرکت می‌کند. شاردن در سفرنامه‌ی خود اشاره می‌کند که در دوره‌ی صفویه زنان با شمع افروخته به دنبال عروس حرکت می‌کنند: «نوازندگان پیشاپیش عروس و گروهی از نوکران در حالی که هر یک شمعی افروخته به دست دارند به دنبالش حرکت می‌کنند. در پی آنان زنان روانند که آنان نیز یک شمع روشن در دست دارند.» (شاردن، ۱۳۷۲: ۴۴۰ و ۴۴۱). عروسی در عهد زندیه هشت تا ده شب ادامه دارد و سرور و شادی تا پاسی از شب ادامه دارد. جشن‌های عروسی در دوره صفویه نیز تا ده شب ادامه داشته است. برخی از رسوم ازدواج در عهد زندیه مانند صفویه است. برای مثال ازدواج دو نفر در سنین پایین، بین خانواده‌ی آن‌ها گذاشته می‌شود. زنان در دوره‌ی زندیه از نظر ازدواج جایگاه بهتری به نسبت دوره‌های قبل دارند. طبق نوشته‌ی فرانکلین: «در میان ایرانیان شخصی که فقط به یک زن دل‌بستگی پیدا کند، گرامی‌تر است.» (فرانکلین، ۱۳۵۸: ۳۷). مردی که زنش را طلاق داده: «مردم هم برای یک چنین شخصی احترام زیاد قائل نمی‌شوند.» (همان، ۳۷). از دیگر رسوم خواستگاری: «آنان بدون این که تردیدی به خود راه بدهند عاشق خود را تمام روز جلوی در خانه‌ی پدر منتظر نگاه می‌دارند و عاشق در تمام این مدت اشعار و جملاتی را در مدح و وصف زیبایی‌های وی بر زبان می‌آورد.» (همان، ۵۰).

۲-۵. مراسم نامگذاری کودک

این مراسم در روز سوم یا چهارم تولد بچه انجام می‌شد و مانند تمامی مراسم شاد، تعدادی نوازندگان و رقصندگان حضور داشتند. بعد از جشن و سرور، ملایی می‌آمد و نام کودک را از مادرش می‌پرسید و سپس دعای کوتاهی می‌خواند: «سپس سه بار اسمش را به طور واضح به او می‌گوید و یادآوری می‌کند که باید مطیع پدر و مادر باشد و قرآن و

پیامبر را محترم بدارد، از محرّمات پرهیزد و واجبات را به جا بیاورد.» (همان، ۳۷). پس از صرف شیرینی و شربت، مهمان‌ها برای تبرک مقداری خوراکی‌های مجلس را با خود می‌بردند و معتقد بودند این خوراکی‌ها موجب بچه‌دار شدن آنها می‌گردد. تبرک خوراکی‌ها در دوره صفویه نیز وجود داشت. دلاواله درباره مقبره‌ی شاه صفی و اطعام نیازمندان هر ظهر و شام می‌نویسد:

غذا همیشه عبارت است از پلو که بسیار خوب و خوشمزه پخته شده و تعداد فقرا و به‌طور کلی کسانی که برای تیمن و تبرک از این پلو می‌خواهند بخورند و شخصاً مراجعه می‌کنند یا کسی را برای بردن آن می‌فرستند، به اندازه‌ای زیاد است که صبح تا شب به‌طور مداوم دیگ‌های پلو بر روی سی‌وپنج اجاق بزرگ در آنجا به بار است. (دلاواله، ۱۳۴۸: ۳۷۰)

اولثاریوس درخصوص غذای تبرک در دوره صفویه می‌نویسد: «از جمله تشریفات آن است که هر وقت سفیر یا میهمان خارجی وارد اردبیل شود دو یا سه مرتبه باید از آشپزخانه مخصوص بقعه غذا بخورد و این غذا را آنها تبرک می‌نامند.» (اولثاریوس، ۱۳۶۳: ۴۸۴).

۲-۶. مراسم مذهبی

در این دوره مراسم مذهبی مربوط به تشییع به صورت کامل اجرا می‌شد. از مهم‌ترین عیدهای مذهبی این دوره، عید قربان و عید غدیر بود و جشن‌های بزرگی در پایتخت زندیه برگزار می‌شد. بزرگترین مراسم عزاداری مربوط به محرم است که در این دوره با تشریفات بسیار برگزار می‌شد.

۲-۶-۱. عید قربان

یکی از جشن‌های بزرگ این دوره، عید قربان بود و تمامی مردم در آن شرکت می‌کردند. رسم گرداندن شتر از سه روز قبل از عید قربان در دوره زندیه نیز وجود دارد اگرچه فرانکلین به آن اشاره نکرده است، ولی با توجه به نوشته مؤلف روضه‌الصفا از قول آقامحمدخان، معلوم می‌شود این رسم وجود داشته:

در ایام عید اضحی چنانکه رسم است اشتر قربانی به درب سرایم آوردند و اظهار طمع کردند همانا وکیل خرج مرا نقدی حاضر نبود و در امضای رضای آن گروه مسامحه می‌نمود تا کار به جایی رسید که بر درب خانه متوقف شدند و سرنای زیاده از اندازه زدند مرا شرم آمد و نگین جواهری که بر خنجر داشتم به بازاریان فرستاده بفروختم و بهای آن بیاوردند مبلغی نقد و خلعتی از ملبوسات خاصه خود بدان گروه دادم تا از آنجا بگذشتند. (هدایت، ۱۳۳۹: ۳۰۰)

رسم گرداندن قربانی شتر از سه روز قبل از عید، از دوره صفویه مرسوم شد و در دوره زندیه این رسم ادامه داشت. دلاواله می‌نویسد: «سه روز قبل از عید یک شتر ماده را در حالی که به گل بنفشه و گل‌های دیگر و حتی سبزی و برگ و شاخه‌های کاج زینت داده‌اند در شهر می‌گردانند» (دلاواله، ۱۳۴۸: ۱۰۸) در روز عید قربان در کوچه و بازار غزلیات و

اشعاری به مناسبت این عید خوانده می‌شد. مردم متوسط‌الحال گوسفند قربانی می‌کردند. گوسفند قربانی به زیبایی تزئین می‌شد. فرانکلین می‌نویسد:

گوسفند مزبور باید کاملاً سالم باشد و هیچ نوع لک و یا خالی نداشته باشد تا نموداری از پاکی و پاکدامنی اسحاق باشد. روز عید که فرا رسید قربانی را با نوارهایی از پارچه‌های رنگارنگ و مهره‌های الوان و چیزهای دیگر تزئین می‌کنند و صورت و دست و پا و سایر قسمت‌های بدنش را با حنا رنگ می‌کنند. (فرانکلین، ۱۳۵۸: ۴۲)

قربانی شتر مراسم خاصی داشت که در عید قربان توسط خان و در صورت نبودن او، توسط بیگلربیگ انجام می‌گرفت. طبق نوشته فرانکلین، این شتر به طرز زیبایی تزئین می‌شد. خان نیزه‌ای به زیر گلوی شتر می‌زد و مردم پس از قربانی شتر هر کدام یک تکه از گوشت را برای خود می‌بردند، زیرا این گوشت را مایه برکت می‌دانستند. پس از قربانی شتر، مردم به شهر برمی‌گشتند و در جلو ارگ و در وسط میدان تا شب جشن برگزار می‌شد و مردم به آوازخوانی و بندبازی و قوچ بازی و سایر سرگرمی‌ها می‌پرداختند. این رسوم در دوره صفویه نیز وجود دارد. هنوز در برخی شهرهای شمالی ایران و کشورهایی مانند هند، گوسفند قربانی را به زیبایی تزئین می‌کنند.

۲-۶-۲. عید غدیر

عید غدیر نیز از عیدهای مورد توجه دوره زندیه است و طبق نوشته فرانکلین در قسمت‌های مختلف کتاب مشخص است که مردم، برای امام علی (ع) جایگاه بسیار والایی قائل بودند و عید غدیر که انتساب امام علی (ع) به خلافت از جانب پیامبر (ص) است عید مهمی بوده است.

درباره احترام به امام علی (ع) فرانکلین می‌نویسد: «احترام ایرانی‌ها به حضرت علی (ع) غیر قابل وصف است و این موضوعی است که چه در نوشته‌های ایشان و چه در گفتارشان به خوبی احساس می‌گردد. آن‌ها حضرت علی (ع) را عالی‌ترین و داناترین موجودی می‌دانند که تا به حال خدا خلق کرده است.» (همان، ۵۳).

مردم در تعویذهای خود گاهی گفتاری از حضرت علی (ع) را روی کاغذ و یا روی پلاک نقره‌ای حک می‌کنند و روی بازوی خود می‌بندند.

۲-۶-۳. اعتقاد به امامان معصوم

طبق نوشته فرانکلین، شیراز به دوازده محله تقسیم میشد:

اعتقاد بر این است که هر محله‌ای تحت حمایت یکی از دوازده امام قرار دارد که مانند فرشته نگهبانی از آن مراقبت به عمل می‌آورد و هر پنجشنبه شب، که ایرانی‌ها آن را شب جمعه می‌نامند، خدام مساجد هر یک از این محله‌ها ذکر می‌گیرند، یعنی به بازگو کردن مناقب و بزرگواری‌های

امامی که محله مزبور تحت حمایت اوست می‌پردازند و مردم معتقدند که تحت توجهات این امام، آرزوهایشان برآورده می‌شود و گناهانشان بخشوده می‌گردد. (فرانکلین، ۱۳۵۸: ۵۷)

در دوره صفویه اصفهان به دوازده محله تقسیم می‌شد، ولی مراسم شب جمعه مانند دوره زندیه وجود ندارد. کمپفر در این مورد می‌نویسد: «بدو آگلی شتر را بریدند، سر را از تن حیوان جدا کردند و بدون اینکه پوست آنرا بکنند آنرا به دوازده قسمت تقسیم کردند و هر یک از این قسمت‌ها را هدیه یکی از دوازده محله شهر کردند» (کمپفر، ۱۳۶۰: ۲۳۶)

مهم‌ترین مکان مقدس شیراز، شاهچراغ بود که مجرمان در صورت قبول خادمان، می‌توانستند در این مکان متحصن شوند و تا زمانی که در این مکان بودند کسی به آنان کاری نداشت. این رسم در زمان صفویه نیز وجود دارد. دلاواله درباره قبر شاه صفی و پناه‌جستن مجرمان به این مکان می‌نویسد:

کمی دورتر از میدان بزرگ در کوچه تنگ بدون نهری اولین و بزرگترین درب مقبره واقع شده است. بر روی این درب زنجیرهای متعددی کشیده‌اند که یکی از آنها از این طرف به آن طرف پیوسته است و دیگری در وسط آن آویزان است و تا زمین می‌رسد. اگر مجرمی موفق شد این زنجیر را بگیرد یا خود را به پشت آن برساند جانش در امان است و تا موقعی که در آن محل است حتی خود شاه نیز نمی‌تواند به او آسیبی برساند (دلاواله، ۱۳۴۸: ۳۶۹)

۲-۶-۱.۴ ایام محرم

فرانکلین بعد از توضیح درباره محرم و فاجعه‌ی کربلا و معرفی امام حسین (ع)، مراسم ده روز اول محرم را به صورت کامل توضیح می‌دهد. از بیست و هفتم ذی الحجه دیوارهای مساجد با پارچه‌های سیاه پوشانده می‌شد. از روز اول محرم، آخوندها به منبر می‌روند. فرانکلین می‌نویسد: «از روز اول محرم آخوندها و پیش‌نمازها به منبر می‌روند و به ذکر واقعه می‌پردازند.» (فرانکلین، ۱۳۵۸: ۷۲). کمپفر درباره این رسم در دوره صفویه می‌نویسد: «مردم قبل از ظهرها به میدان‌ها و معابر عمومی می‌آیند و با احترام تمام به سخنان ملا که روزانه یکی از فصول ده گانه کتاب «روضه الشهداء» را می‌خواند گوش فرامی‌دهند.» (کمپفر، ۱۳۶۰: ۱۸۰).

دسته‌های عزاداری در کوچه‌ها حرکت می‌کنند و شمایل و تصاویری را حمل می‌کنند و در محلات مختلف برده می‌شود و یکی از آن تصاویر، تصویر رودخانه فرات است. دسته‌ای از پسر بچه‌ها و مردهای جوان که نشان‌دهنده دو سپاه ابن‌سعد و امام حسین (ع) است در کوچه‌ها و خیابان‌ها با هم به نزاع می‌پردازند. فرانکلین می‌نویسد: «هریک از این گروه‌ها و دسته‌ها، دارای علائم و نشانه‌های خاص خود می‌باشند.» (فرانکلین، ۱۳۵۸: ۷۲). در سفرنامه‌های دوره صفویه نیز نزاع دو سپاه امام حسین (ع) و ابن‌سعد در کوچه‌ها بیان می‌شود.

مهم‌ترین مراسم محرم در دوره زندیه که در دوره‌های قبل وجود ندارد، مراسم تعزیه است. صادق همایونی که بیشتر پژوهش‌های خود را بر محور فرهنگ شیراز و تعزیه انجام داده است در کتاب «شیراز خاستگاه تعزیه» با دلایل متعدد بیان می‌کند نمایش به این شیوه در هیچ‌یک از دوره‌های پیشین وجود نداشته است. وی همچنین در کتاب «تعزیه و تعزیه‌خوانی» می‌نویسد: «شکل دراماتیک تعزیه در حدود عهد زندیه از مراسم مذهبی جداگانه در یک خلاقیت ترکیبی و جمعی ظهور نموده و به‌طور کاملاً طبیعی هم پدید آمده.» (همایونی، ۱۳۵۳: ۱۹) فرانکلین درباره تعزیه در این دوره می‌گوید: «قسمت‌هایی از "واقعۀ" نیز به شعر است که با آهنگ محزونی خوانده می‌شود. هر روز قسمتی از مآقع کربلا، توسط افرادی که برای این منظور انتخاب شده‌اند، نمایش داده می‌شود.» (فرانکلین، ۱۳۵۸: ۷۲).

نمایش سفیر اروپایی و حضرت قاسم(ع) از نمایش‌هایی است که فرانکلین به صورت کامل آن را توضیح می‌دهد. در نمایش‌های دیگر، اسب امام حسین(ع) و حضرت عباس(ع) به گونه‌ای نشان داده می‌شود که اسب‌ها زخمی و تیر خورده است. نمایش کبوترهای مقدس که خبر شهادت امام حسین(ع) را از کربلا به مدینه می‌برند نیز نشان داده می‌شود. تعزیه در زمان زندیه جایگاه ویژه‌ای برای مردم داشته است و بعدها وقایع دیگر حکومت زندیه به تعزیه‌ها اضافه می‌شود. کشته‌شدن لطفعلی خان زند آخرین پادشاه زندیه، در تعزیه‌ها نمایش داده می‌شود و مردم برای آخرین پادشاه زند که به شیوه‌ای ناجوانمردانه توسط آقامحمدخان کشته می‌شود سوگواری می‌کنند. این مرثیه‌سرایی و سوگواری تا آخر حکومت ناصرالدین شاه ادامه داشته است. برخی تصنیف‌ها درباره لطفعلی خان باقی مانده است:

«هر دم صدای نی میاد / آواز پی در پی میاد / لطفعلی خانم کی میاد / روح و روانم کی میاد / آرام جانم روح و روانم / غران میاد شیهه‌زنان / چون پایغر از آسمان / مانند شاهین پرزنان / چون باد و چون آب روان / نعلش طلا زینش طلا...» (آریا، ۱۳۷۱: ۵۱۳)

طبق نوشته فرانکلین، مردم در ده روز اول محرم لباس‌های خود را عوض نمی‌کردند و از رفتن به حمام و نوشیدن آب خودداری می‌کردند:

«بسیاری از ایشان هم داوطلبانه به خود صدمه وارد می‌کنند و زخم‌های کشنده به خود می‌زنند. عده‌ای هم طی این ده روز حتی‌المقدور از نوشیدن آب خودداری می‌کنند تا به این ترتیب با وضع و موقعیت ناگواری که امام حسین(ع) در طلب آب، طی این مدت با آن مواجه بوده است هم‌دردی کرده باشند.» (فرانکلین، ۱۳۵۸: ۷۳). این رسوم در دوره صفویه نیز وجود دارد.

روز دهم محرم دارای آداب خاصی است. تابوت شهدا که آغشته به خون است به همراه شمشیرها و عمامه‌های ایشان با تشریفات خاص به خاک سپرده می‌شود. دلاواله درباره‌ی روز دهم محرم می‌نویسد:

دسته‌ها هر یک به حمل تابوت‌هایی می‌پردازند که دور تا دور آنها مخمل سیاه رنگی پیچیده شده و در روی آنها یک عمامه که احياناً به رنگ سبز است و همچنین یک شمشیر جای داده‌اند و دور تا دور تابوت سلاح‌های گوناگونی که قبلاً شرح آن را داده‌ام چیده شده است و تمام این اشیاء روی طبق‌های متعدد بر سر عده‌ای قرار دارد که به آهنگ سنج و نای جست‌وخیز می‌کنند و دور خود چرخ می‌زنند. (دلاواله، ۱۳۴۸: ۱۲۵)

۲-۷. موهوم‌پرستی و طلسم کردن عقرب و تعویذها

فرانکلین به اعتقاد مردم به طلسم و جادو، اعتقاد به زمان مبارک، اعتقاد به افتادن ستاره‌ها، خسوف و کسوف و عبور شهاب اشاره می‌کند و می‌نویسد برخی مردم برای طلسم کردن عقرب از دعا و تعویذ استفاده می‌کنند. فرانکلین می‌نویسد: «رفتن به خانه‌ای جدید، پوشیدن لباسی نو، و تعدادی بی‌شمار از امور دیگر در صورتی انجام می‌شوند که کتاب فال انجام آن را مجاز و مبارک اعلام کند.» (فرانکلین، ۱۳۵۸: ۵۱). کمپفر درباره‌ی اعتقاد به خرافات در عهد صفویه می‌نویسد:

ستایش خرافه‌آمیز ایرانیان از علم نجوم با مقام و منزلتی که منجمین در دربار دارند تطبیق می‌کند. منجمین معمولاً در ملازمت شاه هستند. آنها همواره لوحه‌ای و فهرستی از ستارگان با خود دارند تا ساعات سعد و نحس را بتوانند در هر لحظه‌ای خبر بدهند. بدون کسب اطلاع از منجم‌باشی شاه نه می‌نشیند و نه برمی‌خیزد. (کمپفر، ۱۳۶۰: ۱۰۲)

۳. نتیجه‌گیری

آداب و رسوم مردم در دوره‌ی زندیه را می‌توان تأثیرپذیرفته از دو دوره دانست: ابتدا تأثیرپذیرفته از رسوم ایران باستان و پیش از اسلام مانند مراسم گل‌ریزان، تقدیس آب و اعتقاد به خواص درمانی برخی آب‌ها، برپایی جشن نوروز، شعرخوانی و قصه‌خوانی در میان مردم، اعتقاد به طلسم، جادوگری، غیب‌گویی و نجوم. دوم رسومی که تأثیرپذیرفته از دوره‌ی صفویه است. کریم‌خان در شیراز حکومت خود را تشکیل داد و از همان ابتدای تشکیل حکومت، با دعوت هنرمندان سراسر کشور به شیراز، می‌خواست حکومتی دارای شکوه و اقتدار مانند دوره‌ی صفویه تشکیل دهد؛ به همین دلیل برخی رسوم صفویه در دوره‌ی زندیه اجرا می‌شد، مانند اعتقاد به جایگاه والای امامان به خصوص امام علی(ع)، پناه‌جستن مجرمان به اماکن مقدس، تقسیم کردن شیراز به دوازده محله، اعتقاد به تعویذ، تبرک‌جستن در خوراکی‌ها، برخی رسوم ازدواج مثل خواستگاری

و زمان مبارک برای عقد و عروسی، استفاده از رنگ‌های سبز و قرمز در پوشاک این دوره، برخی رسوم و جشن‌ها مثل آتش‌بازی و قوچ‌بازی، عید قربان، عید غدیر و مراسم محرم با تمام نمودها به غیر از تعزیه.

برخی رسوم در دوره زندیه به وجود آمده است مانند استفاده زیاد مردم از ضرب‌المثل‌ها و شعرها هنگام صحبت کردن، تزئینات جشن‌ها، برخی رسوم ازدواج مثل جهیزیه‌دادن داماد و شعرخوانی پسر بر در خانه‌ی دختر قبل از خواستگاری، برخی رسوم خون‌بها مثل وصلت بین دو خانواده قاتل و مقتول به جای گرفتن خون‌بها و مراسم تعزیه که همگی در این دوره مرسوم می‌شوند.

کتابنامه

- آریا، داریوش. (۱۳۷۱). *لطفعلی خان زند (شکوفه خونین شیراز)*. تهران: نشر محمد.
- آصف، محمد هاشم. (۱۳۴۸). *رستم التواریخ*. تصحیح محمد مشیری. تهران: امیرکبیر.
- ابن بطوطه، محمد بن عبدالله. (۱۳۴۸). *سفرنامه ابن بطوطه*. ترجمه محمدعلی موحد. تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- اوئیس، مهین. (۱۳۷۹). *فرهنگ ایران در سفرنامه‌های اروپایی دوره قاجار*. شیراز: نوید.
- اولتاریوس، آدام. (۱۳۶۳). *سفرنامه التاریوس بخش ایران*. ترجمه احمد بهپور. تهران: ابتکار.
- بیرونی، ابوریحان. (۱۳۶۳). *آثارالباقیه*. ترجمه اکبر داناسرشت. تهران: امیرکبیر.
- بیهقی، ابوالفضل محمد بن حسین. (۱۳۸۱). *تاریخ بیهقی*. به کوشش خلیل خطیب رهبر. تهران: مهتاب.
- تکمیل همایون، ناصر. (۱۳۸۷). «اوضاع روسیه و احوال روسیان در سفرنامه ابن فضلان»، *دو فصلنامه ایراس*، شماره ۳، سال سوم، پاییز، صص ۲۶ تا ۳۹.
- ثواقب، جهانبخش. (۱۳۸۰). *تاریخ‌نگاری عصر صفویه و شناخت منابع و مآخذ*. شیراز: نوید.
- جکسن، آبراهام والتین و ویلیامز. (۱۳۸۳). *سفرنامه جکسن، ایران در گذشته و حال*. ترجمه منوچهر امیدی و فریدون بدره‌ای. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- جعفری قناتی، محمد. (۱۳۹۴). *درآمدی بر فولکلور ایران*. چاپ اول. تهران: جامی.
- جمالزاده، محمدعلی. (۱۳۴۵). *خلقیات ما ایرانیان*. تهران: کتابخانه فروغی.
- حافظ، شمس‌الدین. (۱۳۷۴). *دیوان* به اهتمام محمد قزوینی و قاسم غنی. تهران: زوآر.
- حسینی فسایی، حسن. (۱۳۶۷). *فارسنامه ناصری*. تصحیح منصور رستگار فسائی. تهران: امیرکبیر.

- حقدار، علی اصغر. (۱۳۹۵). *تصویر ایران و ایرانی از نگاه مسافران خارجی*. استانبول.
- حیدری، عبادالله. (۱۳۸۴). «آدام اولناریوس، پیشتاز سفرنامه‌نویسان آلمانی درباره ایران». *مجله دانشکده علوم انسانی*، شماره ۵۸، سال چهاردهم. مرداد و شهریورماه، صص ۱۱۷ تا ۱۳۶.
- دلاواله، پیتر. (۱۳۸۰). *سفرنامه‌ی دلاواله* (۲ ج) ترجمه محمد بهفروزی. تهران: قطره.
- دلاواله، پیتر. (۱۳۴۸). *سفرنامه پیتر دلاواله؛ قسمت مربوط به ایران*. ترجمه شجاع الدین شفا. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- ذبیح نیا عمران، آسیه. (۱۳۹۶). «سیمای جامعه اقتصادی ایران در سفرنامه آدام اولناریوس». *پژوهشنامه تاریخ*، شماره ۴۷، صص ۱۴۱ تا ۱۶۰.
- ذوالفقاری، حسن. (۱۳۹۴). *زبان و ادبیات عامه ایران*. چاپ اول. تهران: سمت.
- رحیمیان، هرمز. (۱۳۷۳). *آشنایی با ادبیات معاصر ایران*. تهران: انتشارات دانشگاه پیام نور.
- رنجبر، محمدعلی؛ صفی پور، علی اکبر. (۱۳۸۹). *مجموعه مقالات کنگره بزرگ زندیه*. شیراز: بنیاد فارس شناسی.
- سرلو، خوان ادواردو. (۱۳۸۸). *فرهنگ نمادها*. ترجمه مهرانگیز اوحدی. تهران: دستان.
- شاردن، ژان. (۱۳۷۲). *سفرنامه شوالیه شاردن*. ترجمه اقبال یغمائی. تهران: توس.
- شاردن، ژان. (۱۳۵۰). *سیاحت‌نامه شاردن*. ۱۰ ج. ترجمه محمد عباسی. تهران: امیرکبیر.
- شعاری نژاد، علی اکبر. (۱۳۷۲). *روانشناسی رشد*. چاپ نهم. تهران: اطلاعات.
- غفاری فرد، عباسقلی. (۱۳۹۲). *تاریخ پژوهی در آسیب‌شناسی اخلاقی ایرانیان*. تهران: دات.
- غیبی، مهر آسا. (۱۳۸۴). *تاریخ پوشاک اقوام ایرانی*. تهران: هیرمند.
- فرانکلین، ویلیام. (۱۳۵۸). *مشاهدات سفر از بنگال به ایران*. ترجمه محسن جاویدان. تهران: مرکز ایرانی تحقیقات تاریخی.
- فروغی، محمدعلی. (۱۳۷۷). *کلیات سعدی*. به کوشش محمد صدری. تهران: نشر نامک.
- فریزر، جیمز بیلی. (۱۳۶۴). *سفرنامه فریزر؛ معروف به سفر زمستانی*. ترجمه منوچهر امیری. تهران: انتشارات توس.
- فصیحی، سیمین؛ طیبی، صفورا. (۱۳۹۲). «حیات اجتماعی شیراز عصر فتحعلی شاه قاجار به روایت وارینگ». *فصلنامه خردنامه*. ش ۱۱، پاییز. صص ۸۵ تا ۱۰۶.
- کراسنو ولسکا، آنا. (۱۳۸۲). *چند چهره کلیدی در اساطیر گاه‌شماری ایرانی*. ترجمه ژاله متحدین. تهران: ورجاوند.
- کمپفر، انگلبرت. (۱۳۶۰). *سفرنامه کمپفر به ایران*. ترجمه کیکاووس جهاننداری. تهران: خوارزمی.
- محدثی، جواد. (۱۳۹۴). *اخلاق معاشرت*. قم: بوستان کتاب.

- میت فورد، میراندابروس. (۱۳۸۸). **فرهنگ مصور نمادها و نشانه‌ها در جهان**. ترجمه ابوالقاسم دادور. تهران: کلهر و دانشگاه الزهرا(س).
- نوایی، عبدالحسین. (۱۳۸۴). **کریم‌خان زند**. تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
- نیبور، کارستن. (۱۳۵۴). **سفرنامه کارستن نیبور**. ترجمه پرویز رجبی. تهران: انتشارات توکا.
- هدایت، رضا قلیخان. (۱۳۳۹). **تاریخ روضه الصفاى ناصری**. تهران: کتابفروشی مرکزی.
- هدایت، صادق. (۱۳۴۲). **نیرنگستان**. تهران: امیرکبیر.
- همایونی، صادق. (۱۳۶۸). **تعزیه در ایران**. شیراز: نوید.
- همایونی، صادق. (۱۳۵۳). **تعزیه و تعزیه خوانی**. شیراز: انتشارات جشن هنر.
- همایونی، صادق. (۱۳۷۷). **شیراز خاستگاه تعزیه**. شیراز: بنیاد فارس شناسی.
- همایونی، صادق. (۱۳۷۱). **ملک عبیرآمیز (فرهنگ مردم فارس-سروستان)**. مشهد: انتشارات آستان قدس.
- همایونی، صادق. (۲۵۳۶). **یازده مقاله در زمینه فرهنگ عامه**. شیراز: انتشارات اداره کل فرهنگ و هنر فارس.
- یاحقی، محمدجعفر. (۱۳۸۶). **فرهنگ اساطیر و داستان‌واره‌ها در ادبیات فارسی**. تهران: فرهنگ معاصر.